

Mariusz Mielczarek
(Polska)

**MONETY JAKO ŚRODEK KOMUNIKOWANIA SIĘ
W ANTYCZNEJ GRECKIEJ *POLIS* I POZA NIĄ.
Z PRZYKŁADEM OLBII NAD MORZEM CZARNYM**

Uważa się, że w antycznych źródłach pisanych około 1500¹ ośrodków wskazanych zostało jako *polis*, nie oceniając w tym miejscu, czy miana tego użyto dla określenia miasta jako struktury urbanistycznej² czy układu społecznego³. Z podanej wyżej liczby – nie wszystkie miasta-państwa istniały w tym samym czasie⁴ – około 800 *poleis* przypadło na Grecję macierzystą (w tym zachodnie wybrzeże Azji Mniejszej); pozostałe to kolonie rozlokowane od Półwyspu Pirenejskiego, przez wybrzeża Morza Czarnego, po północną Afrykę, także greckie miasta w Azji Środkowej, które rozwinęły się w efekcie podbojów Aleksandra III Wielkiego (336-323)⁵.

Polis była zasadniczą formą organizacji greckiego społeczeństwa⁶. Rozpoczęcie produkcji monet przez poszczególne *poleis* nie następowało jednak samoczynnie wraz z rozpowszechnieniem się idei ich emisji⁷. Społeczności około połowy z owych 1500

- 1 *An Inventory of Archaic and Classical Poleis*, M.H. Hansen and Th.H. Nielsen (eds.), Oxford 2004, zawiera 1035 pozycji. M.H. Hansen, *Polis. Wprowadzenie do dziejów greckiego miasta-państwa w starożytności*, Warszawa 2011, s. 19, 21, 62, 74 i nn. (polskie tłumaczenie książki wydanej w 2006 roku w języku angielskim i w 2008 w języku francuskim). Nie podejmując w tym miejscu dyskusji, czy chodzi o wspólnotę polityczną, czy strukturę urbanistyczną – zob. M.H. Hansen, *The Polis as an Urban Centre. The Literary and Epigraphical Evidence*, (w:) M.H. Hansen (ed.), *The Polis as an Urban Centre and as a Political Community*, Copenhagen 1997, s. 9-86 [Acts of the Copenhagen Polis Centre, 4. Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab, Historisk-filosofiske Meddelelser, 75]; idem, *Polis. Wprowadzenie...*, passim; idem, *The Hellenic Polis*, [w:] M.H. Hansen (ed.), *A Comparative Study of Thirty City-State Cultures. An Investigation Conducted by the Copenhagen Polis Centre*, Copenhagen 2000, s. 144-147.
- 2 Warto zauważyć, że w szeregu tekstów mianem *polis* określany jest nowo powstały ośrodek; *polis* rozumiana jest jako „osada” – dla przykładu Ps.-Scylax, w odniesieniu do ośrodków w dolnym biegu rzeki Tyras (Dniestru) Ps.-Scyl. 68. Zwrócenie uwagi na Dniestr jest o tyle istotne, iż bezpośrednio z tego regionu Ps. Scylax „popłynął” do Półwyspu Krymskiego, pomijając Olbię. P. Counillon, *Pseudo-Skylax: le Périple du Pont-Euxin. Texte, traduction, commentaire philologique et historique*. Bordeaux 2004; P. Flensted-Jensen, M.H. Hansen, *Pseudo-Skylax. Use of the Term Polis*, [w:] M.H. Hansen, K. Raaflaub (eds.), *More Studies in the Ancient Greek Polis*, Stuttgart 1996, s. 137-167 [Paper from the Copenhagen Polis Centre, 3. Historia Einzelschriften 108].
- 3 Arist. Pol.1276b. M.H. Hansen, *Polis. Wprowadzenie ...*, s. 49-51; R. Lonis, *La cité dans le monde Grec. Structures, fonctionnement, contradictions*, Nancy 1994, s. 7-22 i nn.; zob. też K. Vlassopoulos, *Unthinking the Greek Polis. Ancient Greek History beyond Eurocentrism*, Cambridge 2007, s. 68-96; autor ten (s. 68) zwraca uwagę, że opinia Arystotelesa nie była opinią wszystkich Greków.
- 4 Według M.H. Hansena, *Polis. Wprowadzenie...*, s. 47 – na przełomie V i IV w. p.n.e. istnieć miało około 850 *poleis*.
- 5 Co do kwestii monetarnych warto przypomnieć pracę dotyczącą Ai Khanoum – P. Bernard, *Les monnaies hors trésors. Questions d'histoire gréco-bactrienne, Fouilles d'Ai Khanoum*, Paris 1985.
- 6 Podsumowanie dyskusji na ten i pozostałe, liczne tematy związane z problematyką *polis*: M.H. Hansen, *Polis and City-State: An Ancient Concept and its Modern Equivalent*, Copenhagen 1998; idem, *Polis. Wprowadzenie...* W pracach tych dalsza bogata literatura, w tym inne publikacje kopenhaskiego Polis Center. Także R. Lonis, *op.cit.*
- 7 Th.R. Martin, *Why Did the Greek Polis Originally Need Coins?*, „Historia”, 45, 1996, 3, s. 257-283.

miast-państw nie zdecydowały się na taki krok⁸, zgadzając się na używanie pieniądza innych, silniejszych politycznie i gospodarczo ośrodków.

Decyzja o emisji monet, poza przypadkami, w których działanie takie zostało wymuszone konkretną potrzebą (np. koniecznością zapłaty najemnikom⁹; wojna była sytuacją stałą w świecie *poleis*) zawierała w sobie elementy uprawnień *polis* jako państwa (niezależnie jak będzie ono pojmowane¹⁰). W tym tych odnoszących się do spraw gospodarczych oraz do regulacji życia społecznego. Jak wyjaśniał Demostenes¹¹, wkładając wypowiedź w usta Solona, moneta wynaleziona przez prywatną osobę¹² w celu prywatnej wymiany stawała się monetą *polis*, gdy została objęta jej prawem¹³. Posługiwanie się monetą (*nomisma*)¹⁴ określało¹⁵ stanowione przez wspólnotę prawo (*nomos*¹⁶). *Polis* brała odpowiedzialność za jakość pieniądza i, przynajmniej w części, za zasady jego obiegu.

Kawałek metalu stał się monetą, jak twierdził Arystoteles¹⁷, dopiero po przybiciu na nim stempla. Akceptując produkcję monet społeczność *polis* opatrywała kawałek metalu znakiem pozwalającym na jej identyfikację, czyli odróżnienie jej od innych miast-państw¹⁸. Świadczy to, a sąd Arystotelesa opinię taką potwierdza, iż Grecy byli przeświadczeni o wyjątkowym znaczeniu przedstawienia zawartego w rysunku umieszczonym na monecie. Uogólniając można stwierdzić, że sam fakt emisji monet przez dany ośrodek zawierał konkretny przekaz zrozumiały dla odbiorcy, zarówno tego wewnątrz *polis* jak i tego poza nią. Moneta mogła być „zaniesiona” daleko od miejsca jej produkcji, nawet poza granice „greckiego świata”¹⁹. Nie był to tylko efekt handlu, wielokrotnie wyrażono już opinię,

8 Ch. Starr, *Individual and Community. The Rise of the Polis 800-500 B.C.*, New York 1986, s. 46-47.

9 Klasycznym tego przykładem jest sytuacja w Egipcie za faraona Tachosa – M. Mielczarek, *Mennictwo starożytnej Grecji. I. Mennictwo okresów archaicznego i klasycznego*, Warszawa–Kraków 2006, s. 158. Warto też przypomnieć historię Didalea (zapewne chodzi o perskiego dowódcę Datamesa) opisaną przez Arystotelesa – Arist. Oec. 1350a. Zob. też C.M. Kraay, *Greek Coinage and War*, [w:] W. Heckel, R. Sullivan (eds.), *Ancient Coins of the Graeco-Roman World. The Nickle Numismatic Papers*, Ontario 1984, s. 3-18. Z bardzo bogatej literatury dotyczącej najemników: M. Trundle, *Greek Mercenaries. From the Late Archaic Period to Alexander*, London and New York 2004, s. 80-103.

10 Na ten temat M.H. Hansen, *Polis. Wprowadzenie...*, s. 94 nn.

11 Dem. 24.212-214.

12 Zob. dyskusję, co do osoby Fanesa i monet elektronowych z jego imieniem. M. Mielczarek, *op.cit.*, s. 44 nn.; w pracy tej dalsza literatura.

13 Na ten fragment mowy Demostenesa zwrócono już uwagę L. Kurke, *Coins, Bodies, Games, and Gold. The Politics of Meaning in Archaic Greece*, Princeton 1999, s. 317-318; S. von Reden, *Demos' phialē and the Rhetoric of Money in Fourth-Century Athens*, [w:] P. Cartledge, E.E. Cohen, L. Foxhall (eds.), *Money, Labour and Land. Approaches to the Economies of Ancient Greece*, London and New York 2002, s. 55.

14 Podsumowanie dyskusji: F. de Callatāy, *Sur les origines de la monnaie stricte sensu (nomisma). À propos de deux livres récents* (S. von Reden et L. Kurke), „Revue Numismatique”, 157, 2001, s. 83-93.

15 Termin *nomos* określa nie tylko prawo, ale odnosi się także do tradycji oraz szeroko pojętej moralności.

16 U genezy słowa *nomisma* (moneta) leży *nomos* (tj. prawo). Według R. Seaforda, *Money and the Early Greek Mind. Homer, Philosophy, Tragedy*, Cambridge 2004, s. 49, słowo *nomos* nie występuje w tekstach homeryckich. Po raz pierwszy pojawia się ono u Hezjoda w *Theogonii* (417). Wywodzić się ono ma od *nemein* (rozdzielać) – R. Seaford, *op.cit.*, s. 49. Ten termin występuje wiele razy u Homera, głównie gdy chodzi o rozdział jedzenia i picia. Rozdział, a czasami redystrybucja dóbr przez Agamemnona wspomniana jest wielokrotnie. U Hezjoda odnosi się do składania ofiary raz do jedzenia. Wywodzić się więc ono mogło z praktyki rozdziału jedzenia – R. Seaford, *op.cit.*, s. 50.

17 Arist., *Pol.* 1257a.

18 Th.R. Martin, *op.cit.*, s. 260-264, tu historia problemu i literatura.

19 M. Mielczarek, *Ancient Greek Coins Found in Central, Eastern and Northern Europe*, Wrocław 1989; idem, *On Greek Coin Finds from the Central European Barbaricum*, [w:] *Roman Coins Outside the Empire. Ways and Phases, Context and Functions*, Wetteren 2008, s. 11-34.

że posiadanie własnej monety było dla obywateli *polis* okazją ukazania siebie innym. Pojawienie się monet danego ośrodka było komunikatem²⁰ oficjalnym o szczególnym charakterze – stanowiło publiczne świadectwo realnej lub pożądaney niezawisłości²¹, niezależności²², przynajmniej autonomii *polis*. Tym samym monety pokazywały²³ *polis* „wszem i wobec” oraz ją propagowały. Opinię tę wspiera fakt, że były *poleis*, które, bazując na ilości znanych egzemplarzy (z czym związana jest niewielka liczba znalezisk), wybitych przy pomocy niewielu par stempli, emitowały monety w stosunkowo niewielkiej ilości²⁴. Dlatego trudno obecnie uznać, aby ich produkcja miała znaczenie gospodarcze.

Komunikacja symboliczna wynikająca z opatrzenia kawałka metalu znakiem emitenta wydaje się więc mieć istotne znaczenie w świecie *poleis*. W opinii S. Zielinskiego, Platon i Arystoteles podkreślali, że patrzeć jest jedną z najważniejszych dróg poznania i oceny świata²⁵.

Czy w wewnętrznych ramach społeczności konkretnej *polis* istniała potrzeba wykorzystania monety jako środka komunikowania się?

W przypadku najmniejszych *poleis*, w których większość mieszkańców żyła w mieście²⁶, można dopuścić, iż mamy do czynienia ze społeczeństwem definiowanym jako „face to face”, „twarzą w twarz”²⁷. To znaczy, że obywatele (ludzie mający pełnię praw; można było być obywatelem jednej *polis*²⁸) znali się wzajemnie. Mogli się spotykać w trakcie sprawowania urzędu. Również podczas Zgromadzenia Ludowego, kiedy podejmowali wspólnie decyzje – uchwalone dekrety uznawano za podjęte decyzją wszystkich obywateli niezależnie od tego ilu z nich wzięło udział w obradach²⁹. Już w przypadku miast-państw średniej wielkości (powyżej 1000 mieszkańców³⁰) sytuacja taka trudna jest do akceptacji. W stosunku do *poleis* większych, a szczególnie tych największych (powyżej 10 000 mieszkańców) opinia, iż obywatele mogli się znać wzajemnie, nie jest możliwa do przyjęcia³¹. W tych dwóch ostatnich przypadkach zwrócić trzeba uwagę, iż wielu obywateli mieszkało poza miastem.

Nie sposób nie przywołać historii Aten okresu klasycznego. Liczbę mieszkańców Aten w IV w. p.n.e. określa się na ponad 200 tysięcy. Wśród nich mogło być około 30 000

20 Zob. pracę odnoszącą się do czasów rzymskich, zawierającą szereg ustaleń o ogólnym charakterze – M.H. Crawford, *Roman Imperial Coin Types and the Formation of Public Opinion*, [w:] C.N.L. Brooke, B.H.I.H. Stewart, J.G. Pollard, T.R. Volla (eds.), *Studies in Numismatic Method Presented to Philip Grierson*, Cambridge 1983, s. 47-64.

21 Ph. B. Manville, *The Origins of Citizenship in Ancient Athens*, Princeton 1990, s. 171.

22 Ważne uwagi na ten temat: Th.R. Martin, *Sovereignty and Coinage in Classical Greece*, Princeton 1985; idem, *Why...*, passim.

23 Nadal przedmiotem dyskusji jest kwestia rozpoznawalności stempla – np. Ch. Howgego, *Ancient History from Coins*, London and New York 1995, s. 73-74.

24 Dla przykładu: O. Mørkholm, *Early Hellenistic Coinage from the Accession of Alexander to the Peace of Apamea (336-188 B.C.)*, Cambridge 1991, s. 24.

25 S. Zielinski, *Archeologia mediów. O głębokim czasie technicznie zapośredniczonego słuchania i widzenia*, Warszawa 2010, s. 114.

26 M.H. Hansen, *Polis. Wprowadzenie...*, s. 121. Cf. R. Lonis, *op.cit.*, s. 101.

27 M.H. Hansen, *Polis. Wprowadzenie...*, s. 17.

28 M.H. Hansen, *The Hellenic Polis...*, s. 166; idem, *Polis. Wprowadzenie...*, s. 93.

29 W IV w. p.n.e. w określonych warunkach wymagano jednak *quorum*. M.H. Hansen, *Demokracja ateńska w czasach Demostenesa, Struktura, zasady i ideologia*, Warszawa 1999, s. 140-141.

30 M.H. Hansen, *Polis. Wprowadzenie...*, s. 116 – miasta powyżej 1000 mieszkańców miały stanowić około 80% *poleis*.

31 Cf. M.H. Hansen, *Polis. Wprowadzenie...*, s. 150.

obywateli³². Na ateńskim Zgromadzeniu Ludowym trudno było zebrać 6 tysięcy obywateli, zmiana nastąpiła dopiero po wprowadzeniu zapłaty za obecność na Zgromadzeniu³³.

Przekazywanie nowych wiadomości dotyczących różnych sfer działalności, włączając w to propagandę, było niezbędne dla egzystencji miasta-państwa³⁴. Czy wewnątrz *polis* było miejsce na taki środek wzajemnego komunikowania się mieszkańców jakim była moneta?

Przekazywanie wiadomości dotyczących *polis* wewnątrz miasta-państwa (rozumianego jako miasto w sensie urbanistycznym oraz jego zaplecze gospodarcze, *chora*³⁵) nie miało w pełni ustalonej formy³⁶. Na widok publiczny wystawiane były prawa (w Atenach między innymi te zaproponowane przez Solona), rozporządzenia, sprawozdanie i rozliczenia (urzędników kontrolowano i oceniano). Przypominając komedię Arystofanesa „Sejm kobiet”, wystawioną po raz pierwszy w 392 r. p.n.e., warto zwrócić uwagę na korzystanie z usług herolda³⁷. To on publicznie obwieszczał decyzje Rady, *boule*³⁸. W „Pierwszej mowie przeciw Filipowi” Demostenes napisał, że Ateńczycy chodząc po mieście mieli pytać jeden drugiego „co dziś słyhać nowego”³⁹. Przekaz ten pozwala sądzić, że bezpośrednie komunikowanie się mieszkańców między sobą, było naturalnym sposobem rozpowszechniania wiadomości⁴⁰, szczególnie tych najnowszych.

Monety będące dziełem *polis* (uwzględniając w tym miejscu również możliwość, że ich emisja była skutkiem decyzji rządzącego miastem tyrana⁴¹) powinny zawierać przede wszystkim informacje o charakterze publicznym. W takich warunkach byłyby one środkiem porozumiewania się pozbawionym prywatności⁴². Można pokusić się nawet o opinię, iż praktycznie była to komunikacja w jedną stronę – od emitenta do użytkowników monet, z uzupełnieniem, że wśród tych ostatnich był również emitent. Ta sama moneta mogła być w rękach wielu osób. Tym samym komunikat zawarty w monecie trafiał do szerokiego kręgu odbiorców, także tych poza *polis* (nie tylko osób przybyłych z zewnątrz, obecnych w mieście). Mogło mieć to wpływ na pamięć zbiorową mieszkańców *polis*. Niezależnie od rozmiarów produkcji monety były jednak środkiem płatniczym. Komunikowanie się z wykorzystaniem monet musiało ulegać wymaganiom rynku. Zasadny wydaje się sąd, wspierający wyrażoną opinię, że archaiczny wizerunek Ateny na ateńskich „sówkach” długo utrzymywano z niewielkimi zmianami (dotyczącymi między innymi sposobu pokazania oka bogini), aby nie podważać zaufania odbiorców do jakości monet.

Prezentowana próba oceny roli monet w komunikowaniu się społeczności miasta-państwa, poza nim i wewnątrz niego, związana jest z konkretnym przykładem. Do przeglądu

32 M.H. Hansen, *Polis. Wprowadzenie...*, s. 17; idem, *Demokracja...*, s. 142.

33 M.H. Hansen, *Demokracja...*, s. 142.

34 S. Lewis, *News and Society in the Greek Polis*, London 1996, passim, szczególnie s. 5, 9-22.

35 Uważa się, że małe *poleis* nie miały w swoich granicach wsi. R. Kulesza, *Wstęp*, [w:] M.H. Hansen, *Polis. Wprowadzenie...*, s. XI.

36 S. Lewis, *op.cit.*, s. 6.

37 S. Lewis, *op.cit.*, s. 52-56, 63-64. Szczególna rola przypadała heroldom podczas wojny. Komunikowanie się *poleis* będących w stanie wojny odbywało się za ich pośrednictwem. M.H. Hansen, *Polis. Wprowadzenie...*, s. 199.

38 Aristoph. *Eccl.* 816-852. Co do tekstów Arystofanesa zob. V. Ehrenberg, *The Peoples of Aristophanes. A Sociology of Old Attic Comedy*, Oxford 1951.

39 Dem. 4. 10. Tłumaczenie: R. Turasiewicz, *Demostenes, Wybór mów*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1991.

40 S. Lewis, *op.cit.*, s. 16-19.

41 Na temat tyranii w świecie greckim, dla przykładu: C. de Oliveira Gomes, *La cité tyrannique, Histoire politique de la Grèce archaïque*, Rennes 2007; A. Andrewes, *The Greek Tyrants*, London 1966.

42 S. Zielinski, *op.cit.*, s. 14.

S wybrana została Olbia nad Morzem Czarnym. Zgodnie z przekazem Euzebiusza z Cezarei⁴³, *polis* założona została w VII w. p.n.e. przez osadników z Miletu⁴⁴.

Ocena jednej *polis* znaczy, że szczegóły wniosków uzyskanych w trakcie poniższej analizy nie muszą być właściwe dla innych miast-państw. Przy skromnej ilości źródeł mogą jednak służyć jako przykład czy też uzupełnienie dyskusji przy próbach uogólnienia problemu monety jako środka komunikowania się. Rozważania te włączają się w problem dzieła kreowanego dla potrzeb tego, co współcześnie określa się mianem mediów, czy jak to określił S. Zielinski komunikacji „przed mediami”⁴⁵.

Olbijska *polis*, składała się z dwóch centrów. Tego, uznawanego za Borysthene, na współczesnej wyspie Berezan'⁴⁶ (w starożytności półwyspie), oraz miasta Olbii, u ujścia rzeki Borysthene (Dniepr) do Morza Czarnego⁴⁷. *Polis* o dwóch centrach wydaje się być szczególną cechą ośrodków greckich północno-zachodniego wybrzeża Morza Czarnego⁴⁸.

W okresie archaicznym olbijska *polis*, razem z mieszkańcami *chora*, liczyć miała 12 000-16 000 mieszkańców⁴⁹. W świetle treści odnalezionego w Olbii sporządzonego na ołowianej płytce listu Achillodora⁵⁰ można sadzić, iż w liczbie tej mieszczą się obywatele, ludzie wolni nie posiadający pełni praw (w tym przybysze z innych ośrodków) i niewolnicy⁵¹. Tych ostatnich nikt jednak w antycznej Grecji nie liczył⁵². W końcu okresu klasycznego i na początku hellenistycznego Olbia miała zapewne około 32 000 mieszkańców (łącznie z *chora*), jak wyliczył V.M. Otreško na podstawie liczby domów odkrytych podczas prac wykopaliskowych⁵³. Datowany na III w. p.n.e. dekret Protogenesa⁵⁴ świadczy, że w tym czasie w Olbii mieszkali obywatele *polis*, cudzoziemcy, niewolnicy i mikshellenowie⁵⁵.

Liczba 32 000 mieszkańców *polis* (trudno ocenić ilu z nich żyło na terenie *chora*), a więc około 3000 obywateli, lokuje Olbię wśród średnich miast-państw. W arystotelesowskim ujęciu Olbia należała do struktur idealnych, ani zbyt małych, mogła więc być samowystarczalną, ani zbyt wielkich – w *polis* mogły działać efektywnie instytucje polityczne⁵⁶.

43 Euseb, Chron. 2.88.

44 Zob. A.V. Buisikh, *O grečeskoj kolonizaciji Severo-Zapadnogo Pričernomor'â (novaâ model'?)*, „Vestnik Drevnej Istorii”, 2013, 1, 21-39 - tu udana próba wykazania słuszności przedstawionej opinii.

45 Zob. S. Zielinski, *op.cit.*, s. XIII.

46 Z bardzo bogatej literatury zob. S.L. Solovev, *Ancient Berezan. The Architecture, History and Culture of the First Greek Colony in the Northern Black Sea*, Leiden-Boston-Köln 1999 [Colloquia Pontica 4].

47 S.D. Kryżickij, N.A. Lejpunkaâ, A.S. Rusâeva, M.V. Skrzinskaâ, V.V. Krapivina, V.A. Anohin, *Ol'viâ. Antičnoe gosudarstvo v Severnom Pričernomor'e*, Kiev 1999. Tu bardzo bogata literatura starsza.

48 A.V. Buisikh, *op.cit.*, passim. Z sytuacją podobną do tej w Olbii mamy do czynienia w przypadku Istros (u ujścia Dunaju) i zapewne Nikonion (u ujścia Dniestru).

49 S.D. Kryżickij, S.B. Buisikh, A.V. Burakov, V.M. Otreško, *Sel'skaâ okruha Ol'vii*, Kiev 1989, s. 36.

50 Co do listu Achillodora: Ů. G. Vinogradov, *Drebnejše grečeskoe pis'mo iz ostrova Berezan'*, „Vestnik Drevnej Istorii”, 1971, 4, s. 74-100 oraz dyskusja V.P. Âjlenko, *K datirovke i čteniu berezanskogo pis'ma Ahillodora*, „Vestnik Drevnej Istorii”, 1974, 1, s. 138-140; idem, *Voprosy interpretacii berezanskogo pis'ma Ahillodora*, „Vestnik Drevnej Istorii”, 1975, 3, s. 133-149.

51 S.D. Kryżickij, S.B. Buisikh et alia, *op.cit.*, s. 93.

52 M.H. Hansen, *Polis. Wprowadzenie...*, s. 166.

53 V.M. Otreško, *O demografičeskom i voennom potenciale ol'vijskogo polisa v konce arhaičeskogo perioda*, [w:] *Ol'vijskie drevnosti. Sbornik naučnych trudov pamâti Valeriâ Mihaila Otreško (1949-1999)*, Kiev 2009, s. 67.

54 IOSPE I², no. 32. Na temat dekretu, z bogatą literaturą K. Nawotka, *Protogenes dobroczyńca Olbii*, „Meander”, 51, 1996, 5-6, s. 265-275.

55 S.D. Kryżickij, S.B. Buisikh et alia, *op.cit.*, s. 148.

56 Arist. *Pol.* 1326a.

Wybór Olbii jako przedmiotu studiów wynikał także z tego, iż stosunkowo pełnie opracowane zostały dzieje olbijskiego mennictwa oraz problem obiegu monetarnego, zarówno na terenie miasta jak i na obszarze *chora*. Opublikowane zostały monety wydobyte podczas prac wykopaliskowych, skarby oraz inne znaleziska luźne, także monety obce obecne na miejscowym rynku. Brak jednak kontekstu archeologicznego, który mógłby wskazywać na sposób komunikowania się mieszkańców. Do dyspozycji jest natomiast stosunkowo bogaty materiał epigraficzny⁵⁷. Nie sposób przy tym nie zauważyć, że szczególną jego cechą jest to, że dokumenty dotyczące pieniądza odnoszą się do czasów od połowy VI w. p.n.e. do końca okresu hellenistycznego. Materiały epigraficzne z I-III w. n.e. mają inny charakter⁵⁸. W odkrytych w Olbii inskrypcjach datowanych od VI po II w. p.n.e. – szereg z nich wydany zostało ’Εδοξε βουλῇ καὶ δήμῳ, „w imieniu *boule* i ludu” – mowa jest o monetach z brązu i złota, ale archaiczne graffiti z osady na wyspie Berezan’⁵⁹ informują o posługiwaniu się przez mieszkańców monetami elektronowymi (zapewne także tymi wybitymi w Jonii⁶⁰). Nie bez znaczenia dla dokonanego wyboru był też fakt, że w historii Olbii mamy do czynienia zarówno z rządami tyranów, demokracją, jak i zewnętrznym protektoratem, w tym wypadku scytyjskim. W dodatku, ze względu na położenie na peryferii antycznego świata, Olbia długo utrzymała swoją autonomię. W końcu II w. p.n.e. włączona została do królestwa Mitrydatesa VI Eupatora.

Wyjątkowym argumentem przemawiającym za wyborem Olbii jest niezwykle ważna inskrypcja - dekret Kanobosa datowany na trzecią ćwierć IV w. p.n.e., odkryty w Anadolu Kavaqi (Turcja), w starożytności ustawiony u wejścia na Morze Czarne w świątyni Zeusa Uriosa⁶¹. Przekazano w niej informacje dotyczące ograniczenia obiegu w Olbii monet obcych, jak również wskazano w niej kurs wymiany elektronowych monet Kyzikos na pieniądź miejscowy, najpewniej monety srebrne⁶². Jest to znakomity przykład dbałości olbijskiej *polis* o komunikowanie się „ze światem”. Już w momencie wpływania na Morze Czarne zainteresowana osoba wiedziała o podjętych w Olbii decyzjach. Z drugiej jednak strony inskrypcja ta w sposób wyjątkowy pokazywała niezależność Olbii.

W prezentowanych rozważaniach przyjęto arystotelesowski „model” komunikowania się zawarty w „Retoryce⁶³”. Uznano, że najbardziej odpowiada on podstawie źródłowej dyskusji. Na boku pozostawiona została sprawa pieniężnej funkcji grotów strzał, pominięto też odlewane brązowe „delfinki”, uważane za emisje prywatne, przynajmniej w części⁶⁴.

W końcu VI w. p.n.e. pojawiły się w Olbii pozbawione napisów duże monety, zwane

57 *Inscriptiones Antiquae Orae Septentrionalis Ponti Euxini Graecae et Latinae* (ed. B. Latyshev), I², Petropoli 1916; *Nadpisi Ol’vii (1917-1965)*, T.N. Knipovič, E.I. Levi (eds.), Leningrad 1968.

58 P.O. Karyškovskij, *Monety Ol’vii...*, s. 19.

59 Ū.G. Vinogradov, *Novye materialy po rannegrečeskoj ekonomike*, „Vestnik Drevnej Istorii”, 1971, 1, s. 64-76.

60 P.O. Karyškovskij, *Novye nahodki zolotyh monet v Ol’vii*, (w:) *Drevnosti Severo-Zapadnogo Pričernomor’â*, Kiev 1981, s. 95-97.

61 A. Moreno, *Hieron. The Ancient Sanctuary at the Mouth of the Black Sea*, „Hesperia”, 77, 2008, s. 655-709 (dekret Kanobosa, s. 702-703); S. Lewis, *op.cit.*, s. 140-142.

62 P.O. Karyškovskij, *Monety Ol’vii, Očerk deneznogo obraščeniâ Severo-Zapadnogo Pričernomo’â v antičnuû epohu*, Kiev 1988, s. 15; Ū.G. Vinogradov, P.O. Karyškovskij, *Ol’viiskij dekret Kanoba o den’gah i stoimost’ dragocennyh metallov na Ponte v IV v. do n.e.*, „Vestnik Drevnej Istorii”, 1976, 4, s. 20-42.

63 Arist. *Rhet.* 1354a, 1356b, 1357a; 1358a i b. Przy braku źródeł trudno dyskutować o efekcie, uwzględniającym postawę odbiorcy (H. Lasswell), czy też następstwach w modelach bardziej rozgałęzionych.

64 P.O. Karyškovskii, *Monety Ol’vii...*, s. 37-38.

Fig. 1

strefę ekonomiczną. Pierwsze olbijskie asy praktycznie dokumentowały ową „wspólnotę” ośrodków greckich północno-zachodniego wybrzeża Morza Czarnego.

Około 490 r. p.n.e. odlano w Olbii asy z głową Ateny, obok której umieszczono wyobrażenie delfina, i kołem, pomiędzy szprychami którego umieszczono „kulki”. Po nich, w latach 80-tych V w. p.n.e., odlano monety o tej samej ikonografii, ale z legendą ΕΠΙΠΑΥΣ na rewersie. ΕΠΙ wskazuje, iż monety emitowano za urzędnika o imieniu Paus[anias]. Sto-

asami⁶⁵, z głową Ateny na jednej stronie oraz kołem na stronie drugiej (Fig. 1). Jako surowiec do emisji monet aprobowano brąz, a monety wykonywano przez odlewanie.

Produkcowanie w Olbii takich monet to w pierwszej kolejności efekt powiązań gospodarczych oraz wpływu tradycji lokalnych. Monety odlano⁶⁶ w Istros (u ujścia Dunaju), również kolonii Miletu. W obu ośrodkach wykorzystano ten sam symbol, odnoszący się do kultu Apollona – koło⁶⁷. W Olbii znaleziono tak wiele odlanych monet Istros z kołem i literami ΙΣΤ, że przez pewien czas traktowane były one jako olbijskie⁶⁸. Do obu miast-państw dołączyła z czasem trzecia *polis*, położone u ujścia Dniestru Nikonion, założone w końcu VI w. p.n.e.⁶⁹ Odkrywane są tutaj zarówno monety Istros jak i Olbii⁷⁰. W Nikonion odlane były monety naśladujące pieniądź Istros⁷¹.

Wskazane *poleis* tworzyły wspólną

65 Termin ten jest określeniem umownym, ze względu na sposób produkcji monet.

66 C. Preda, *Monedele histrienne cu roata și legenda Ι Σ Τ*, „Studii și Cercetării de Numismatica”, 3, 1960, s. 21-38.

67 Zob. F. Graf, *Apollon Delphinios*, „Museum Helveticum”, 36, 1979, s. 2-22

68 A.N. Zograf, *Antičnye monety Moskva-Leningrad* 1951, s. 124 [Materiały i Issledovaniâ po Arheologii SSSR 16].

69 N.M. Sekerskaâ, *Antičnyj Nikonij i ego okruga v VI-IV vv. do n.e.*, Kiev 1989.

70 A.G. Zaginajlo, *Monetnye nahodki na roksolanskom gorodišče (1957-1963 gg.)*, „Materiały po Arheologii Severnogo Pričernomor’â”, 5, 1966, s. 100-130; idem, *Litye monety iz Nikoniâ (K voprosu ob ekonomičeskikh svâzâh goroda v VI-IV vv. do n.e.)*, (w:) *Severo-Zapadnoe Pričernomor’e – kontaktnâ zona drevnih kul’tur*, Kiev 1991, s. 54; M. Mielczarek, *Monety obce i miejscowe w greckim Nikonion*, „Wiadomości Numizmatyczne”, 42, 1999 (2000), z. 1-2, s. 7-20; idem, *Coinage of Nikonion. Greek Bronze Cast Coins between Istrus and Olbia*, [w:] XIII Congreso Internacional de Numismática, Madrid 2003, Actas, t. I, ed. C. Alfaro, C. Marcos, P. Otero, Madrid 2005 [2006], s. 273-276.

71 A.G. Zaginajlo, *Monetnye...*, passim; M. Mielczarek, *On the Coin Circulation and Coin Hoards in Greek Nikonion*, [w:] M. Asolati, G. Gorini (eds.), *I ritrovamenti monetali e i processi storico-economici nel mondo antico*, Padova 2012, s. 79-86.

Fig. 2

wyjątkowym świadectwem tej politycznej „korekty”. Wymuszenie takiego działania przypisuje się Scytom⁷³, chociaż sugeruje się również możliwość uznania wskazanej zmiany za oddziaływanie Achemenidów. Scytyjski protektorat miał obejmować nie tylko Olbię, ale także Nikonion, a być może i Istros⁷⁴. Ponieważ nie zmieniły się parametry wagowe monet można sugerować, że emisja z nową legendą była swoistym komunikatem. Adresowany był on przy tym nie tylko do mieszkańców *polis*. Zmiana treści legendy byłaby skierowana także, a może przede wszystkim, do Scytów. Warto w tym miejscu przypomnieć informację Herodota, odnoszącą się do czasów niewiele późniejszych niż emisja asów z napisem ΠΑΥΣ. Autor „Dziejów” podał⁷⁵, iż w Olbii rezydował niejaki Tymnes, określony

Fig. 3

APIX, interpretowana jako imię, często jako [F]APIX[ος]. Monety takie na stronie głównej noszą wyobrażenie głowy gorgony, na odwrotnej widnieje orzeł z rozpostartymi skrzydłami, trzymający w szponach delfina (Fig. 3). Na monetach niższych nominałów pozostało koło (Fig. 4).

W podobnym czasie jak ostatnie asy z legenda APIX (a może po zakończeniu ich produkcji), bite były w Olbii srebrne statery z legendą EMINAKO (Fig. 5), traktowaną zazwyczaj jako skrócona forma imienia scytyjskiego władcy⁷⁷. Poprawności tej opinii nie

sunkowo szybko (egzemplarze ze wskazanym napisem są nie-liczne) legendę ograniczono do skróconej wersji imienia (Fig. 1). Modyfikację legendy na olbijskich asach z ΕΠΙΠΑΥΣ na ΠΑΥΣ (Fig. 2), tłumaczy się zmianą pozycji Pausaniasa. Przestał być urzędnikiem a został tyranem⁷². Monety są

przez Herodota jako ἐπίτροπος (przedstawiciel) scytyjskiego króla Ariapejtesa⁷⁶.

Nie ma źródeł, które pozwoliłyby poznać opinię Scytów, a tym samym ocenić efekt komunikowania się poprzez zmianę legendy monet. Faktem jest, że na następnej serii olbijskich odlewnych monet brązowych widnieje legenda

72 P.O. Karyškovskij, *Monety Ol'vii...*, s. 42, 48; Ū.G. Vinogradov, *Političeskaâ istoriâ ol'vijskogo polisa VII-I vv. Do n.e. Istoriko-epigrafičeskoe issledovanie*, Moskva 1989, s. 109-126.

73 Ū.G. Vinogradov, *Političeskaâ...*, s. 111, 118-119.

74 Ibidem, s. 107.

75 Cf. D. Fehling, *Die Quellenangaben bei Herodot. Studien zur Erzählkunst Herodots*. Berlin-New York 1971, s. 89. Zob. J. Cobet, recenzja pracy D. Fehlinga, „Gnomon”, 46, 1974, s. 737-746.

76 J.G. Vinogradov, *Die historische Entwicklung der Poleis des nördlichen Schwarzmeergebietes im 5. Jahrhundert v. Chr.*, „Chiron”, 10, 1980, s. 76-77; idem [Ū.G. Vinogradov], *Političeskaâ...*, s. 115.

77 P.O. Karyškovskij, *O monetach s nadpis'û EMINAKO*, „Sovetskaâ Arheologiâ”, 1960, 1, s. 179-185; idem, *Novye materialy o monetach Eminaka*, (w:) *Rannik železnyj vek Severo-Zapadnogo Pričernomor'â*, Kiev

Fig. 4

monety pokazano Heraklesa napinającego łuk, co jest odniesieniem się do jednej z wersji mitu o pochodzeniu Scytów⁸⁰, na drugiej umieszczono koło otoczone czterema delfinami – symbolika związana z kultem Apollona, którą w tym wypadku można już potraktować jako emblemat Olbii⁸¹. W oparciu o ilość zidentyfikowanych stempli użytych do produkcji monet sądzi się, iż monety te bito „przez kilkanaście lat”⁸².

Moneta Eminakosa posłużyła w Olbii jako stempel o państwowym charakterze. Jej awers odcisnięto w ściance naczynia⁸³. Atrakcyjność tego faktu polega na tym, że naczynie przygotowane zostało specjalnie jako oficjalna miara objętości. Może być to szczególniego rodzaju świadectwo wykorzystania monety jako środka komunikacji *polis*.

Fig. 5

Nikonion może być związane z „rozpowszechnieniem” się tyranii w miastach greckich północnego wybrzeża Morza Czarnego.

Zasadnicza zmiana w ikonografii olbijskich monet nastąpiła wraz z produkcją kolejnej serii asów, datowanych na czas pomiędzy 400 i 390 p.n.e. Na awersie tych monet pokazano charakterystyczną dla poprzednich emisji głowę Gorgony, którą następnie zastąpiono głową Demeter (Fig. 6). Na rewersie ukazano orła na delfinie i napis OABIO lub OABIH. Po-

podważa⁷⁸ fakt stwierdzenia podobnych imion w kręgu olbijskiej chora (poświadczone przez graffiti⁷⁹), łączonych z greckim środowiskiem Azji Mniejszej. Ikonografia monet z legendą EMINAKO, chociaż całkowicie w greckim stylu, nawiązuje do tradycji scytyjskiej. Na jednej stronie

W czasie, gdy w Olbii były w użyciu asy z legendą APIX, w Nikonion odlewano monety z legendą ΣΚΥΛΗ, ΣΚΥΛ, ΣΚ, w których chce się widzieć emisje scytyjskiego króla Skylesa, którego historię opisał Herodot⁸⁴. Interpretacja ta nie jest całkowicie pewna, a pojawienie się tych emisji w

1984, s. 78-89; idem, *Monety Ol'vii...*, s. 49-52; A.S. Rusâeva, *Polisni moneti Ol'vii z napisom EMINAKO: osnovni aspekti interpretacji*, „Arheologija” [Kiiv], 2007, 2, s. 116-25.

78 V.A. Anohin, *Monety antičnyh gorodov severo-zapadnogo Pričernomor'â*, 1989, s. 16.

79 V.P. Âjlenko, *Neskol'ko ol'vijskich i berezanskich graffiti (po materialam Odesskogo arheologičeskogo muzeâ)*, „Kratkie Soobšeniâ Instituta Arheologii”, 159, 1979, s. 56-57; idem, *Graffiti Levki, Berezani i Ol'vii*, „Vestnik Drevnej Istorii”, 1980, 3, s. 79 nr 69a.

80 Hdt.4,8-10.

81 P.O. Karyškovskij, *Monety Ol'vii...*, s. 49.

82 Ū.G. Vinogradov, *Političeskaâ...*, s. 117.

83 P.O. Karyškovskij, *Novye...*, s. 81 nn. ryc. 3.1; Ū.G. Vinogradov, *Političeskaâ...*, s. 93.

84 A.G. Sal'nikov, *Monety skifskih carej, čekanennye v Ol'vii*, „Zapiski Odesskogo Arheologičeskogo obšestva” 1 (34), s.87-95; P.O. Karyškovskij, *Monety Ol'vii...*, s. 50.

Fig. 6

jawienie się nazwy miasta, która zastąpiła imię, oraz ikonografia, to zasadnicza zmiana w charakterze emisji, były to już monety *polis*⁸⁵. Może to wskazywać, że podjęcie produkcji tych monet „znamionowało” odejście od tyranii.

Rysunek orła i delfina widoczny na monetach ol-

bijskich podobny jest do tego na srebrnych monetach Synopy, bitych od końca V w. p.n.e. po koniec IV w. p.n.e.⁸⁶ W Synopie wyobrażenie to wykorzystano także na stemplach, których odciski umieszczano na produkowanych tam amforach i dachówkach. Przedstawienie orła na delfinie stało się również „emblemem” Istros. Przedstawienie takie między innymi stanowi górny element kamienia z uchwałą miasta Istros⁸⁷. „Państwowy” charakter symbolu potwierdza umieszczenie go na miejscowych odważnikach⁸⁸. Wszystkie wskazane miasta – Synopa, Istros i Olbia – były koloniami Miletu.

W ten sposób monety upubliczniły istotną wiadomość. Tym samym formowały opinię publiczną i wpływały na pamięć zbiorową. Rodzi się jednak naturalne w tej sytuacji pytanie, czy nie była to emisja „upamiętniająca” zaistniały fakt? Nawet jeśli tak, to monety z pewnością użyte zostały jako środek komunikacji między *polis* a światem zewnętrznym. Monety są najważniejszym poświadczeniem dokonanej tak zasadniczej zmiany w *polis*. Być może z faktem tym wiązać można graffiti odnoszące się do Zeusa Eleutheriosa⁸⁹.

Pojawienie się na olbijskich monetach nazwy miasta potwierdziło ich „państwowy” charakter. Nie powinno zaskakiwać, że litery O – Λ / B – I umieszczone zostały na pierwszych srebrnych monetach bitych w Olbii, na awersach których pokazano bukranion.

Czasy około połowy IV w. p.n.e. to okres rozwoju gospodarczego Olbii.

Zasadniczymi elementem ikonograficznymi bitych monet brązowych oraz srebrnych stała się pokazana z profilu głowa Demeter oraz orzeł na delfinie. Wydaje się, że od czasu opisanej zmiany, monety jako środek komunikowania się wewnątrz *polis* traciły na znaczeniu, na rzecz innych możliwości. Warto przywołać treść olbijskiego dekretu Kallinikosa⁹⁰, datowanego na ostatnie trzydziestolecie IV w. p.n.e. (zapewne niedługo po odparciu Zopyriona). Zgodnie z zaproponowaną rekonstrukcją zniszczonego fragmentu wydano go Ἐδοξε βουλῇ καὶ δήμῳ. Z jego treści można wnioskować, że decyzję o biciu monet,

85 P.O. Karyškovskij, *Monety Ol'vii...*, s. 53.

86 P.O. Karyškovskij, *Ob izobraženii orla i del'fina na monetach Sinopy, Istrii i Ol'vii*, [w:] *Numizmatika antičnogo Pričernomor'â*, Kiev 1982, s. 80-98; idem, *Monety Ol'vii...*, s. 52.

87 *Inscriptiones Scythie Minoris Graecae et Latinae*, 1. *Inscirptiones Hiastriae et vicinia* (D.M. Pippidi ed.), București 1983, nr 46). Zob. K. Nawotka, *Boule and Demos in Miletus and its Pontic Colonies from Classical Age until Third Century A.D.*, Wrocław 1999, okładka.

88 P.O. Karyškovskij, *Ob izobraženii...*, s. 81.

89 Ū.G. Vinogradov, *Sinopa i Ol'viâ v V v. do n.e.. Problema političeskogo ustrojstva. II*, „Vestnik Drevnej Istorii”, 1981, 2, s. 63-65. Propozycję Ju.G. Vinogradova, (*Sinopa...*, 67-74 i idem, *Političeskaâ...*, s. 135-150 - tu literatura wcześniejsza), odnoszącą się do „Heuresibiosa, syna Syriskosa”, należy odrzucić – A. Lebedev, *A New Epigram for Harmodios and Aristogeiton*, „Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik”, 112, 1996, s. 263-268.

90 *Inscriptiones Antiquae...*, nr 25, 31. Ū.G. Vinogradov, *Političeskaâ...*, s. 153-164.

Fig. 7

w tym wypadku monet z brązu, obywatele podejmowali wspólnie (nie znaczy to jednak, jak wspomniano wyżej, że wszyscy obywatele uczestniczyli w odjęciu decyzji)⁹¹.

Ikonografię monetarną wykorzystano stale do komunikowania się ze światem zewnętrznym. W poważnym stopniu dotyczyło to Scytów. Między innymi tak interpretować można rewersy brązowych monet z głową boga rzeki Borysthenes na stronie głównej. Na rewersie widnieją napis OABIO, gorytos oraz topór na długim toporzysku (Fig. 7). Bez wątpienia pokazano scytyjskie atrybuty władzy. Monety takie produkowano przez długi czas bez zmian w ich rysunku⁹². Emisję monet z głową boga rzeki Borysthenes uważa się za szczególną między innymi dlatego, iż monety takie znajdowane są poza miastem, nawet daleko od niego (także na ziemiach Polski oraz nad Wołgą⁹³).

W pierwszej połowie III w. p.n.e. „Borysthenesy” były najprawdopodobniej⁹⁴ jedynym typem monety brązowej bitej w Olbii⁹⁵. Kiedy ich jakość uległa pogorszeniu (zmniejszeniu ich masy i rozmiaru towarzyszył wzrost ilości bitych monet), aby wzmocnić lokalny rynek pieniężny (próba stabilizacji wartości monet przez przybicie kontramarek nie powiodła się⁹⁶), monety z głową boga rzeki Borysthenes na

awersie zmienione zostały przez monety z głową młodego Heraklesa w skórze lwa – bez wątpienia było to nawiązanie do monet z imieniem Aleksandra III Wielkiego, obecnych na rynkach pieniężnych północnego wybrzeża Morza Czarnego. Na rewersie takiej monety widnieją gorythos i maczuga⁹⁷.

Scytyjskie atrybuty władzy ukazane na rewersach monet z głową boga rzeki Borysthenes pozostały na monetach najwyższego nominału serii monet z legendą OABIO / OI EITTA⁹⁸. Emisję tych monet, łączoną z Kolegium Siedmiu, odpowiadającym za świątynny skarbiec, uważa się za próbę ratowania systemu pieniężnego Olbii. Próbę podobną do tej podjętą przez Leukona II w Pantikapaionie, gdzie rozpoczęto produkcję monet królewskich⁹⁹.

91 Ů.G. Vinogradov, P.O. Karyškovskij, *Kallinik, syn Evksena. Problemy političeskoj i social'no-ekonomičeskoj istorii Ol'vii vtoroj poloviny IV v. do n.e.* I, „Vestnik Drevnej Istorii”, 1982, 4, s. 26-46; część II, „Vestnik Drevnej Istorii”, 1983, 1, s. 21-39.

92 V.A. Anohin, „Borisfeny” i ih mesto v monetnoi sisteme Ol'vii, [w:] *Antičnaâ kul'tura Severnogo Pričernomor'â*, Kiev 1984, s. 3-36; M. Mielczarek, *Olbijskie monety z głową boga rzeki Borysthenes*, „Łódzki Numizmatyk”, XXI, 1992, s. 17-23; P.O. Karyškovskij, *Monety Ol'vii...*, s. 82-83 dopuszcza możliwość ich produkcji przez około 70 lat.

93 M. Mielczarek, *Ancient...*, s. 65-73.

94 Nie ma zgody co do czasu emisji brązowych monet z głową Tyche na jednej i scytyjskim łucznikiem na drugiej stronie. Jeśli uznać, że monety te bite były w tym okresie to ich „program” ikonograficzny zgodny byłby z tym wskazanym w przypadku „Borysthenesów”.

95 P.O. Karyškovskij, *Monety Ol'vii...*, s. 83.

96 Ibidem, s. 89.

97 O roli Heraklesa w jednej z wersji mitu o pochodzeniu Scytów dyskutowano wyżej.

98 P.O. Karyškovskij, *Monety Ol'vii...*, s. 90-92.

99 M. Mielczarek, *Coins and Coin Hoards: on Financial Policy and Economic Crisis in the Bosporan Kingdom during the third century BC*, [w:] M. Mielczarek (ed.), *Coins Hoards as Economic Evidence*, Łódź 2012, s. 31-56; w pracy tej wcześniejsza, bardzo bogata literatura.

W III i w II w. p.n.e. daje się w Olbii zauważyć pewnego rodzaju dwoistość w wykorzystywaniu monet jako środka komunikowania się. Jeśli na monetach z brązu pokazano symbole scytyjskie, to na monetach srebrnych na rewersie pozostało przedstawienie orła na delfinie. W tej sytuacji pokusić się można o opinię, że ikonografia olbijskich monet była wyraźnym komunikatem, skierowanym nie dla helleńskiego świata jako całości, ale do sąsiednich ośrodków. Był to komunikat nastawiony wyraźnie na konkretnych odbiorców.

Dla Olbiopolitów istotne było propagowanie własnej pozycji wśród *poleis* północno-zachodniego wybrzeża Morza Czarnego i poza tym regionem. Władcy scytyjscy, jako odbiorcy komunikatów zamieszczonych w stemplach olbijskich monet, zajmowali „drugie miejsce”.

W ostatniej ćwierci II w. p.n.e. Olbia stała się ośrodkiem zależnym od scytyjskiego króla Skiluresa¹⁰⁰, pod którego władzę miała ona pozostawać w latach 140/135-115/110 p.n.e.¹⁰¹ W Olbii bił on monety z własnym imieniem¹⁰². Komunikat zawarty w ikonografii monetarnej pozostał istotnym środkiem przekazu.

ILUSTRACJE:

Fig. 1. Kolejne emisje najstarszych olbijskich asów. P.O. Karyškovskij, *Monety Ol'vii ...*, s. 42 rys. 5.

Fig. 2. Olbia, as z napisem APIX. Z archiwum autora. Dzięki uprzejmości dr A. Krzyżanowskiej.

Fig. 3. Olbia, as z napisem APIX. Z archiwum autora. Dzięki uprzejmości dr A. Krzyżanowskiej.

Fig. 4. Olbia, as z legendą EMINAKO. Dzięki uprzejmości Muzeum Archeologicznego NANU w Odessie.

Fig. 5. Olbia, as z napisem OABIH. Z archiwum autora. Dzięki uprzejmości dr A. Krzyżanowskiej.

Fig. 6. Olbia, moneta brązowa z głową Demeter i orłem na delfinie. A.N. Zograf, *Antičnye monety...*, tabl. XXXII.2.

Fig. 7. Olbia, moneta brązowa z głową boga rzeki Borysthenes. A.N. Zograf, *Antičnye monety...*, tabl. XXXII.15.

Coins as medium of communication in the Ancient Greek polis, inside and outside of it. With Olbia on the Black Sea as an example Summary

Polis was the basic type social organisation of the Greek Society. At present we can discuss about circa 1500 *poleis*. About half of registered *poleis* struck their own coins. Coin production was not accepted automatically with the development of the idea of coin production. The acceptance of coin production was an important decision, as the piece of metal received a symbol of the city. From this moment the coins have been confirmed that the *polis* is independent, or autonomous state. Coins promoted *polis* among other Greeks. Coins were used in the process of communication following to their iconography.

100 Ū.P. Zaicev, *Skilur i ego gosudarstvo (novye otkrytiâ i novye problemy)*, „Vestnik Drevnej Istorii”, 1999, 2, s. 127-148.

101 Ū.G. Vinogradov, *Političeskaâ ...*, s. 230-250; P.O. Karyškovskij, *Monety Ol'vii ...*, s. 102.

102 A.G. Sal'nikov, *Monety skifskih carej, čekanennye v Ol'vii*, „Zapiski Odesskogo Arheologičeskogo Obšestva”, 1 (34), 1960, s. 87-90; N.A. Frolova, *Monety skifskogo cara Skilura*, „Sovetskaâ Arheologičeskaja”, 1964, 1, s. 44-55; P.O. Karyškovskij, *Pro tak zvani portretni moneti skifs'kogo cara Skilura*, „Arheologia” [Kiiv] 1973, 9, s. 28-33; idem, *Monety Ol'vii ...*, s. 102; Ū.G. Vinogradov, *Političeskaâ ...*, s. 231-232.

The coinage of Olbia, on the northern coast of the Black Sea, was taken into account as an example. The problem of the iconography was discussed, with a special attention to religious symbols as well as an origin of the „badge” of the city – an eagle on a dolphin. The problem of the influence of Scythian protectorate over Olbia was analysed in the light of iconography of Olbian asses, as well as the inscriptions ΠΑΥΣ and ΑΡΙΧ were analysed. As a special example coins with the head of Borysthenes were used. On reverses of these coins Scythian attributes of rule are presented.